

EUSKAL-ADITZEN SAILKAKERA JATOR BATEN BILA

Hauzoko ditugun erderen gramatikalariek, bere hizkuntzetako aditzez dihardutela, bi mota bereizi ohi dituzte, esanahiari dagozkiola: TRANSITIVO eta INTRANSITIVO direlakoak, alegia.

Lehenbiziko saillekoetan, diotenez, aditz-jabeak (SUJETO-ak) egiten duena, hots, aditzak diona, bertatik-bertarako osagarri batengana (COMPLEMENTO DIRECTO delakoarengana) heltzen omen da, ezinbestean. Horrela, norbaitek,

“yo traigo”

esan badeza, ekarte horrek gai bat du noraezeko, eta esakuneak

“yo traigo PAN, yo traigo UN LIBRO”

edo horrelako batez osatzea eskatzen du, aditzak adierazten duen gertakaria (ekartea alegia) NI aditz-jabearengandik PAN nahiz UN LIBRO aditz-gaienganaiño heltzen dela.

INTRANSITIVO-etan, alderantziz, aditz-jabeak egiten duena besterik gabe osorik dago, eta

“yo vengo”

esatean, adibidez, esakunea bete-beteko agertzen da. Hortik datozkie sail bakoitzekoei, han xuxen, bere izenak:

TRANSITIVO, diona bategandik besteaengana igaro-arazten duena, eta

INTRANSITIVO, horrelako igaro-arazterik egiten ez duena.

Aditz bakoitzaren esanahiari berez lerioko, beraz, sail bateko edo beste izatea; TRAER, LLEVAR, PONER, VER,... TRANSITIVO dira beraz, eta VENIR, IR, ANDAR bezalakoak berriz, INTRANSITIVO.

Euskal-gramatikalarari gehienek ere, jokabide hori onartu eta aditzak bi sailotan kidekatu ohi dituzte. Euskaltzaindiak berak, aditz laguntzaille batua ematen, IRAGANKOR / IRAGANGAITZ hitzak darabiltzi, erderazko TRANSITIVO / INTRANSITIVO-en esanahi berdiñarekin.

Ohar bat, aurrerago baiño lehen. Gauzak zehatz begiratzuz gero, IRAGANGAITZ ez dateke INTRANSITIVO adierazteko egoki; izan ere, erderazko IN-aurrizkiak EZIÑA adierazten du, gure -GAITZ-ek ez bezela, KONPONEZIÑA eta KONPONGAITZA ez bait-dira gauza berdiñak.

Baiñan natxekon lehengo ariari. Lehen-begiratu baten hain argi eta berezko dirudien sailkatze horrek ba ditu, erderetan, arakatu beharreko zoko eta izkutuak. ANDAR aditzak, adibidez, esanahiz IRAGANGAITZ etariko dirudi argi eta garbi; hala ere,

“los viajeros anduvieron un largo camino”

diotenean, delako bide luze hori aditzaren bertatik-bertarako osagarri gisa dago. Horra beraz ANDAR iragankor (TRANSITIVO) bihurturik.

Alderantziz,

“¿Que hacéis los sábados por la tarde?”

itaunari norbaitek

“los sábados por la tarde YO ESTUDIO”

erantzun badezaio, ez du iñundikan ere ZER ikasten duen adierazten; ESTUDIO aditzak diona ez da beraz YO aditz-jabearengandik beste ezer-ganaiaño heltzen, eta esanahiz TRANSITIVO behar luken ESTUDIAR betebetean INTRANSITIVO gertatzen da.

TRANSITIVO / INTRANSITIVO bereizkuntza hori ez dugu, beraz, gain-begiratu baten ematen duen bezain garbi. Areago, Vendryès-ek hone-la dio: "...*la distinction des verbes transitifs et intransitifs, qui joue dans les grammaires classiques un grand rôle, n'a pas de fondement...solide*"; hots: Klasiko-hizkuntzen gramatiketan hain garrantzitsu azaltzen den IRA-GANKOR / IRAGANGAITZ bereizkuntza, funtsik gabeko da.

Eta euskeraz, zer? Azter dezagun astiroxeago.

Erderazko "nosotros venimos" eta
"nosotros traemos un amigo"

esakuneak aldera baditzagu, hauxe ikusiko dugu: Biek NOSOTROS izenordea dutela aditz-jabe, eta biotan aditz-flesioak izenorde horri egokitzen zaizkiola, dakartzigun adiskideak bat izan, asko izan, flesioak bereharian bait-dirau.

Euskeraz berriz,

GU GATUZ eta
GUK ADISKIDE BAT DAKARGU

erkatuz gero, zera nabari da: GU izenordea ez dela bietan berdin azaltzen. EKARRI bezelakoetan GU izenordea bere soillean (-K atzizkirik gabe, alegia) ager dedin aditzaren gai, jasaille izan behar duela jakifiekoa da:

GU ADISKIDE BATEK GAKARTZI

STEMPF eta SCHUCHARDT-*ez gero hor ez dago ifñolako koxkarik; euskal-aditz iragankorra jasaite-erako (PASIVO erako) dela onartuz gero, horra gauzak berriz ere garbi. Baiñan, bai ote?*

Hoiek horrela izatera,

GU ZUK GAKARTZIZU

bezelakoetan ZU aditz-jabe (SUJETO AGENTE) eta GU berriz aditz-gai (SUJETO PACIENTE) lirakenez gero,

gu gatoz-en

ere GU "sujeto paciente" litzateke; delako IKASTOLA-HIZTEGI baten horrelaxe ematen dute, hain zuzen:

NOR-DUNA, SUJET PASIVO

Nik ordea, eta euskeraz ari den edozein euskalduni berdin gertatuko zaiolakotan nago,

GU MENDIAN GABILTZ
GU DEBARA GOAZ

diogunean GU ibiltearen eta joatearen SUJET PASIVO, jasaille gerala esateari aldrebeskeriarik aldrebesena derizkiot. Euskerari beste hizkuntzetatik so, gure hizkuntza bereekin alderatu eta jaun batzuek guk gure NORK-dun aditzak eurak bere pasibo-erakoak bezelatsu darabiltzigula esatea, bego, baiñan guk geuk, euskaldunok, jasaite-erakotzat jotzen ditugula onartzea besterik da, ordea. Mitxelenak, adibidez.

GU GATOZ

NORK gabea

GUK DAKARGU eta
GU GAKARTZI-rekin

aurrez-aurre jarri, eta berak, -K atzizkia gora-behera, NORK-dunarekin kidekatzera egingo lukela dio.

Baiñan nakion berriz ere IRAGAKOR / IRAGANGAITZ sailkakerari. SEGUIR, POURSUIVRE aditzak, erdeldunentzat, esanahi hutsez TRANSITIVO dira; gure JARRAI ez, ordea, euskeraz ez bait-da BIDEA jarraitzen, BIDEARI jarraitzen baiño, eta

ni bideari NARRAIO

diodanean aditza ez da IRAGANKOR, erabateko IRAGANGAITZ baizik.

NIK LANEAN DIHARDUT

diodanean berriz, aditza iragankor itxurakoa bada ere, nik ZER dihardudan galdetzea alper-alperriko litzateke, horri erantzuteko beharko litzeteken osagarriarik (COMPLEMENTO DIRECTO-rik) ez bait-dago.

Euskal-aditzak IRAGANKOR / IRAGANGAITZ sailletan biltzerik ez daukagu beraz, eta Lafon zenak argi asko esan zuen zer jokabide dago-kigun: *“Il importe en effet (zian) de décrire la langue basque en elle-même et pour elle-même, sans chercher à y retrouver les catégories en usage dans les langues limitrophes ou dans les langues classiques”*.

Euskeraz: Euskerari buruzko zehaztasunak euskeraren beraren baitan eta euskeraz baliatuz ematea dagokigu beraz, euskerarengan hauzoetako nahiz klasiko-hizkuntzetako gramatika-maillen billa jarduteke.

Bestela jokatzek, hots, erdal-gramatiken morroi izateak dakartziken ondorioen lekuko, aspaldi gabe argitaratutako Euskal-Gramatika baten,

hala omen DA

esakuneko aditza IRAGANKOR-etako dela irakur diteke. Euskal-sena erabat galdu duenak baizik ez dezake horrelakorik onar.

Esandako bideari jarrai gakizkion beraz, aditz-flesioetan esku har dezaketen NOR, NORI eta NORK adierazten dituztenak noiz eta nola sartzen diran aztertuaz.

Euskal-aditz arruntenak bitan kideka ditzakegu:

ETORRI bezelakoek NOR baizik ez dute nahi eta ezko flesioak osatzeko, eta

EKARRI-ren antzekoek berriz NOR eta NORK dituzte, gutxienez, noraezeko.

Gaiñera, guztiok dakigunez, bi aditzotan NORI delakoa sarraraztea aukerako dugu.

Nolabait idazteko, ETORRI eta bere kideak

NOR (NORI)

ERAKO, ETA EKARRI bezelakoak

NOR (NORI) NORK

arazko flesioen jabe direla nioke, bitarikoek NORI aukerako dutela. Aditz hoeik honelako flesioak euki ditzakete, beraz:

ETORRI-k,

NI NATOR moduko NORI gabeak, eta

NI ZURI NATORKIZU bezelako NORI-dunak;

EKARRI-k,

NIK HURA DAKART bezelako NORI gabeak, eta

NIK HURA ZURI DAKARKIZUT erako NORI-dunak

Zoritxarrez gauzak ez dira hain errexak, aditz guztiak ez bait-dira arau hoiak lerizkioketen flesio guztien jabe. Esanahia bera dela eta, edo erabilera eragiñik, zenbait aditz murriz gertatzen da; alda ditzadan beraz, banan-bana, sail bakoitzean arki ditezken araz-kanpotasunak.

Ikusi dugunez, ETORRI-ri honako arau hau dagokio:

NOR (NORI)

eta orobat IBILLI, JOAN eta beste batzuei ere.

Baiñan NORK gabeko hauetan ba dira, JARRAI-k bezela NORI nahi eta ezko dutenak; hoiena honela idatziko nuke:

NOR NORI

JARRAI-rentzat adibidez honelako flesioak daudela adierazteko:

Ni bideaRI narraio (jarraitzen natzaio)

Gu Matxin-I garraizkio (jarraitzen gatzaizkio), e.a.

EKARRI, ERAMAN, ERABILLI, honako arau honi darraizkionak ditugu:

NOR	(NORI)	NORK
-----	--------	------

Hona hemen, orain, gerta ditezken murriztasunak:

HURA-HAIK

(NORI)	NORK
--------	------

ERRAN eta JAKIN, adibidez, horietako dira:

Nik haik dakizkit

Zuk hari derrozu, e.a.

HURA	(NORI)
------	--------

NORK

+ ION aditzak, bere esanahia dela eta, HURA beste aditzgairik ez daramake; honela:

zuk hura diozu (NORI gabeko)

zuk neri hura diostazu (NORI-dun)

HURA	NORI
------	------

NORK

+ IRAUTSI-k, murriztasun horretaz gaiñera, ez daukake NORI gabeko flesiorik:

NIK ZURI HURA DIRAUTSUT

HURA-HAIK	-----
-----------	-------

NORK

ERION-ek aditz-gaiz HURA-HAIK har ditzake baiñan, lehengoaren alderantziz, NORI-dunik ez dauka:

NIK ODOLA DARIOT
ZUK MALKOAK DARIZKIOZU

HURA	- - - - -	NORK
------	-----------	------

IRUDI-k, berriz, HURA
du aditz-gai bakar, eta
NORI-dunik ez:

ZUK EUSKALDUNA DIRUDIZU

Lehen ere aipatu ditugun JARDUN-en flesioetara jo dezagun berriz ere.

Nik lanean dihardut
zuk etxegintzan diharduzu

esakunetan aditz-flesioak NORK-dun direla agerian dago, baiñan ZER dihardudan eta dihardugun galdetuz gero ezingo genuke iñolako erantzunik eman, ZERTAN dihardudan eta dihardugun baizik ez bait-da hoietan ageri.

Orain arte, beti, flesioen hasierako D- aurrizkia flesiotik kanpoko HURA baten adierazpide zela pentsatu izan dugu; nola diteke, beraz, oraingo hoietan kidetasun hori ezin aurkitu izatea? Azterketa sakonago bat beharrezko dela garbi dago.

NI	Nator	NI	Nakar
HI	Hator	HI	Hakar
hura	dator	hura	dakar
GU	Gatoz	GU	Gakartzi
ZU	Zatoz	ZU	Zakartzi
haik	datoz	haik	dakartzi

SAILLAK IKUSIZ GERO,

N- / NI   G- / GU
H- / HI   Z- / ZU

elkarrekin kidekatzea berez dator, bata besteari dagokiola argi ageri bait-da. Horrek ekarri bide du, araukortasunzurrean

DATOR   eta   DAKAR

flesioen hasierako D-ere, berdintsu, HURA aditz-gaiaren adierazpide zatekenaren ustea. Ba dira, ordea, uste hori oker izan ditekela pentsarazten digutenak ere; hona batzu:

a) NI, HI, GU eta ZU direlakoetan, izenordeak eta flesiobarneko ezaugarriak hoskide ditugu. D- aurrizkiari legokioken izenorderik berriz ez dago.

b) Hasierako N-, H-, G- eta Z- orainaldikoetan eta orainaldiko ez diranetan berdin azaltzen dira. D- ez, ordea, besteen kide balitz hala behar lukela dirudienaren.

d) Orainaldiko ez diranen HURA aditz-gaia daukaten NORK-dunetan, NORK delako honen ezaugarriak beste aditz-gaidunetan ez bezela ematen dira:

DAKAR-egandik,	EKAR-egandik,
NIK hura dakarT	NIK hura Nekar
HIK hura dakarK	HIK hura Hekar
GUK hura dakarGU	GUK hura GENekar
ZUK hura dakarZU	ZUK hura ZENekar

Jokabide hau sistema berezi baten ezaugarri dugu.

Nere aburuz, honelako zerbait gerta zitekeen, agian: NOR delakoek flesioetan esku hartzen hasi baiño lehen, D- eta E- orainaldiko eta orainaldiko ez diranen aurre-ikur batzu edo izatea; orduan,

DAtor   eta   Etor

aditz-gaiaren iñolako adierazpenik gabeko aditz moduko batzu ziratekeen, gero, NI, HI, GU eta ZU aditz-gai gisa flesioetan sartu ondoren, HURA aditz-gaiaren esanahia bereganatu bazuten ere. Diodan, bidebatez, HOLMER-en iritzi D- aurrizkiak burushazki-z horrelako eginkizunen bat duela.

Nolanahi ere, JARDUN aditza egun NOR gabeko dela ezin uka diteke, eta ezta bere flesioak HURA aditz-gaidun bai-lira azaltzen zaizkigunik ere. Bi alderdiok nolabait agerian jartzeko, dagokion araua honela jar diteke:

HURA izuna	- - -	NORK
------------	-------	------

Era hortako flesioek nola sor zitekeen ikasteko, begizta ditzagun beste horrelako aditz batenak, IZEKI-renak alegia. Lardizabal-ek honela ematen ditu:

nik dizekat, hik dizekak, hark dizeka, guk dizekagu...

JARDUN-enak bezelakoxeak beraz. Larramendi-k, ordea,

HARK DIZEKA ez, baiñan **HARI DIZEKA**

darabil Mendiburu-i egindako eskutitz batean: Schuchardt-ek

neRI dizekat

dakar, eta Leizarraga-k ere

berroaRI (eta ez berroak) suz iexeki

dio. Beraz, dirudianez, egun NORK-en bidez ematen ditugun batzu iñoiz NORI erabilliaz eman zitezkeen. Uste horren baieztagarri, Larramendi-k berak

JainkoaK nahi dezala

NORK-dunaren ordeZ

JainkoaRI nahi DAKIOLA

NORI-duna idazten du, eta orobat, oraindik orain, Basarri-k eta Villasante-k ere.

Euskararik jatorrena darabilen herriari ere entzun dakizkioke

NI ASARRETU NAIZ-en ordeZ, NERI ASARRETU ZAIT,
HURA BELDURTU DA, nahiz HARI BELDURTU ZAIO,
GU IZUTU GERA beharrean GURI IZUTU ZAITU, e.a.

guztiak NORI-dunen esanahi zahar baten lekuko.

Lahovary-k dionez, Kaukaso-ko hizkuntzetan naitakoak eta nahitzekekoak bereizi egiten omen dituzte eta azkeneko hauek, nahitzekekoak alegia, beti NORI-dunen bidez ematen. IZEKITZEA, ASARRETZEA, BELDURTZEA,... ere nahitzekeko ditugu, hain zuzen, eta euskeraz ere, iñoiz, horrelako zerbait gerta zitekeela uste izateko bide ematen digute.

Beraz, IZEKI bezelakoak, jatorriz

HURA izuna	NORI	---
------------	------	-----

NORI-dun huts izan, eta gero

neRI dizekat → niK dizekat

hiRI dizekak → hiK dizekak

haRI dizeka → harK dizeka

gertatu eta NORK-dun soil izatera aldatu zirela pentsatzeak bidezko dirudi.

ERAGON-ek eta INOTSI-k ere antzerakoren bat gertatu izanaren itxura osoa daukate.

Orainartekoak kuadro baten bildu baiño lehen, laguntzaillez NORK gabeek IZAN eta NORK-dunek UKAN darabiltzela esan dezadan; hala

ere, NORK-dun aditzek ere har dezakete, iñoiz, IZAN laguntzaillea: NORK hori adierazi nahi ez danean, alegia. EKARRI, adibidez, NORK-dun dugu, eta

nik egurra menditik ekarten DUT
xuxen-xuxen dagokio, baiñan EKARTEA nork dagien adierazteke
egurra menditik akarten da
diogunean, UKAN laguntzaillea ez, baiñan IZAN darabilgu.

Hona, orain, aipatu dugun koadroa:

NOR gabeak	NORK gabeak (NORI-dun hutsak)	HURA izuna NORI --	izeki, eritzi (izena euki)
		HURA izuna HARI --	(eurriari, elurrari, ...) eragon, inotsi
		HURA izuna -- NORK	izeki, irakin, jardun, iraun
NOR-dunak	NORK gabeak	NOR (NORI) --	izan, etorri, ibilli, joan, egon, etzan
		NOR NORI --	jarrai, ekin, eutsi, etxeke-atxiki, erin
	NORK-dunak	NOR (NORI) NORK	ukan, ekarri, eraman, erabili, euki, egin, ikusi, entzun
		HURA-HAIK (NORI) NORK	erran, jakin
		HURA (NORI) NORK	ion, eritzi
		HURA NORI NORK	irautsi
		HURA-HAIK -- NORK	erion
HURA ----- NORK	irudi		

Nakion, bukatzeko, koadroari dagozkion ohar eta xehetasunak emateari.

IZEKI.

Ikus ditekenez, koadroan birritan azaltzen da, lehenbizikoari.

neRI dizekat

eta bigarrenari

niK dizekat

neRI Peru deritzat

erako flesioak dagozkio, NORI-dunak beraz.

ERITZI-ren beste esanahiaz gero jardungo dugu.

ERAGON, INOTSI.

Azkue-k dakartzien

euriaRI (haRI) daragoio

elurraRI (haRI) dinotsa

baizik ez ditut ezagutzen NORI-dun soil. Hoiekin ere, antza, IZEKI-rekin

haRI daragoio harK haRI daragoio	}	niK haRI daragoiot
		hiK haRI daragoiok
		harK haRI daragoio
		guK haRI daragoiogu
.....		

NORK eta HARI-dun bihurtu direla. Orainaldiko ez direnak, beraz, hauek izango dira:

{	niK haRI daragoiot / neragoion	{	niK haRI dinotsat / ninotsan
	niK haRI daragoiok / heragoion		hiK haRI dinotsak / hinotsan

ERIN eta ERION

Hemen ere, ERION beste ERIN zaharrago bategandik bide dator, bien flesioak erabiltzen bait-dira; beraz,

haRI hura dario harK hura dario

baten ondorio ditugu ERION-enak. HURA aditz-gaidunak

neRI hura darit	/ zeridan	niK hura dariot	/ nerion
hiRI hura darik	/ zerikan	hiK hura dariok	/ herion
haRI hura dario	/ zerion	harK hura dario	/ zerion
guRI hura darigu	/ zerigun	guK hura dariogu	/ generion

ditugu, eta HAIK aditz-gaiari dagozkionak berriz

neRI haik darizkit	/ zerizkidan	niK haik darizkiot	/ nerizkion
hiRI haik darizkik	/ zerizkikan	hiK haik darizkiok	/ herizkion

ENTZUN.

Kuadroan dakarrenez, berez dagozkion flesioak

zuk ni nantzuzu (entzuten nauzu)

erakoak dira; hala ere, egun, erderazkoen NORI-dun itxurak edo ("Vd. ME oye") eraginda,

zuk neRI (hura) entzuten didazu

erabili ohi da. Azkue-k dioskunez, erabil-era jatorrak oraintsurarte iraun du.

ADITZ-GAIZ MURRITZ DIRENAK.

Zenbait aditzek HURA dute aditz-gai bakar, eta beste batzuek berriz HURA nahiz HAIK har ditzakete. Murriztasun hoiek aditz bakoitzaren esanahiari darizkiola argi dago.

ERITZI.

"Izena euki" adieraztekoan, ikusi dugunez, NOR gabeko genuen, baiñan "zerbaitekiko nahiz norbaitekiko iritzia eukitzea" ematekotan HURA aditz-gaidun NORK-dun ageri da, aukeran NORI har dezakela; honela,

nik haRI on deritzat, derizkiot, deritxot

nik zuRI on derizut

zuek neRI on deriztaue'

moduko NORI-dunen ondoan,

zuk hura miresgarri deritzazu

guk hura on eritzi dezagula

erako NORI gabeak ere erabil ditezke Iturriaga-ri, Uriarte-ri eta Leizarraga-ri bagagozkie behintzat. Jatorriz IZEKI bezelakoxe NORI-dun hutsa zela agerian dago.

Nolanahi ere, orain diodan esanahi hau daukanean beti NORK-dun behar du, eta erderazko NORI-dun itxurak ekarritako

neRI hura ongi deritzat

NORK gabeko NORI-dunak baztergarri dira.

BESTE BATZU

ASERRETU, BELDURTU, POZTU eta horrelakoez lehen ere jardun dugu. Orduan genionez, arima-giroari dagozkionok ETORRI eta bezela erabiltzen direnarren, NORI-duna huts gisa ere eman eitezke, honela:

ni asarretu naiz = neRI asarretu zait
 hi poztu hintzan = hiRI poztu zitzaikan
 hura izutu da = hari izutu zaio,
 e. a.

Hoiien antzera, lehen ere aipatu ditudan beste hauek ere:

jaunaK (hura) nahi bezala = JaunaRI (hura) nahi dakiola
 zuK (hura) nahi dezazula = zuRI (hura) nahi dakizula
 e. a.

***

Kuadrotik eta ondorengo oharretatik ateratzen denez, aditz-arau nagusienak hiru hauek ditugu:

{	NORI-dun hutsak	HURA izuna nori ---	
	{	{	NOR-dunak
NORK gabeak			NOR (NORI) NORK
	NORK-dunak		

Beste guztiak hoiei darizkie, murrizte nahiz aldakuntzaren baten bidez.

Arruntenak NOR-dunak direnez gero, irakaskuntzarako hoiek dirateke lehenbiziko, NORK gabekoentzat eta NORK-dunentzat eredu bana harturik (ETORRI eta EKARRI edo). Ondoren bi laguntzailleak erakutsi beharko lirake, gero NORI-dun hutsez jardun eta, azkenean, murriztasunen eta arau-aldaketen berri emateko.

Norbaitzuei, agian, erderaz egin ohi den TRANSITIVO / INTRANSITIVO bereizkuntza alde batera uztea zail gerta dakieke; euskal-aditza, ordea, erderetakoenez beste dugu, eta hoiien arauak arrotz zaizkiola, ez dirateke gurea behar bezela ulertzeko ez NOR gabekoekiko argitasunik emateko gauza.

Orain baiño lehen izan dira, noski, NOR—NORI—NORK direlako hoiek aditzaren zutabe eta adierazpide gisa hartu dituztenak, baiñan iñork ez du, nik dakidala behintzat, bide horren azken muturreraño jo. Ni neu hortantxe saiatu naiz, hots, euskal-aditza (Lafon-ek zionaren arauera) beste hizkuntzetako gramatika-maillen billa jarduteke aztertzen.

J. Oregi

1974-7-26